

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΑΝΤΖΑΚΑ

ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗ
ΛΑΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ
Το ελληνικό υλικό 1800-1830

Οι συζητήσεις τις ώρες που προηγήθηκαν καταδεικνύουν για άλλη μια φορά πόσο οι κατηγορίες που χρησιμοποιούμε ορίζονται ιστορικά και άρα πρέπει να επανεξετάζονται συνεχώς και να προσαρμόζονται στο εκάστοτε υλικό και τις εκάστοτε ιστορικές πραγματικότητες. Αυτό ισχύει και για τη δική μας εργασία, που αποτελεί μια προσπάθεια ταξινόμησης του ελληνικού υλικού για λόγους πρακτικούς, αλλά και για την ενημέρωση των συναδέλφων από το Μόναχο. Πρόκειται ουσιαστικά για την περιγραφή της δελτιοθήκης μας, ενός εργαλείου που υφίσταται συνεχείς ανακατατάξεις όσο προχωράει η μαθητεία μας στο υλικό.

Η φάση που βρισκόμαστε τώρα στη δουλειά μας δεν προσφέρεται για εξαγωγή συμπερασμάτων ανακοινώσιμων και έτσι τα όσα ακολουθούν έχουν την έννοια μιας παρουσίασης πεπραγμένων, μιας τεχνητής τομής και ανασκόπησης που γίνεται για λόγους εξωτερικούς, για τη συνάντησή μας αυτή και όχι επειδή η δουλειά έφτασε σε σημείο που να επιδέχεται ή να επιβάλει έναν ουσιαστικόν απολογισμό.

Από την στιγμή που, στα πλαίσια του προγράμματος¹, και μετά από ορισμένες δειγματοληπτικές έρευνες σε λαϊκή αναγνωστική ύλη της νοτιοανατολικής Ευρώπης γενικά και συστηματικότερη έρευνα κυρίως στο βουλγαρικό υλικό, διαγνώστηκε η ανάγκη να συμπεριληφθεί και το ελληνικό υλικό στην έρευνα, αποφασίστηκε αυτό να γίνει κατά τρόπο που να διευκολύνει τη συγκριτική έρευνα. Και αυτό, γιατί υπήρχαν οι ελπίδες, ότι μέσα από μια τέτοια έρευνα θα μπορούσε, μεταξύ άλλων, να ανιχνευτεί ο ρόλος της λαϊκής λογοτεχνίας στη διαδικασία εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και να ενταχθεί η λαϊκή λογοτεχνία αυτού του γεωγραφικού και πολιτισμικού χώρου καλύτερα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Έτσι, τέθηκαν τα χρονικά όρια της έρευνας που θα περιλαμβάνει τον 19ο και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Παρ' όλο που υλικό που να προσφέρεται για συγκριτική έρευνα αναμένεται να υπάρχει μόνον στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, συμπεριλήφθηκε ολόκληρος ο 19ος αιώνας χάριν του ελληνικού υλικού, που είχε ήδη αναγνωριστεί ως εξαιρετικά σημαντικό και

---

1. Το πρόγραμμα απέδωσε, εκτός των μεμονωμένων δημοσιεύσεων, τον συλλογικό τόμο: *Südosteuropäische Populärliteratur im 19. und 20. Jahrhundert*, επιμ. Klaus Roth, Μόναχο 1993.

για τις λαϊκές λογοτεχνίες άλλων βαλκανικών κρατών (και εδώ κυρίως της βουλγαρικής λαϊκής λογοτεχνίας) και που τώρα έπρεπε να διερευνηθεί ως προς τις κύριες περιοδοποιήσεις του κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Πρώτα-πρώτα έπρεπε να ξεχωρίσουμε από το σύνολο της βιβλιοπαράγωγής το τμήμα που μας αφορά. Ως προς τη διαδικασία που θα ακολουθούσαμε και τις κατηγορίες που θα χρησιμοποιούσαμε είχαν συμφωνηθεί στο Μόναχο τα εξής, με πρότυπο και μία ανάλογη εργασία που είχε γίνει για τη Βουλγαρία² και αντιπροσωπεύουν, ως το πούμε έτσι, τον επίσημο πολιτισμό. Τέτοια έντυπα είναι όσα συνδέονται με την εκκλησιαστική λατρεία (liturg.) την παιδεία και τις επιστήμες (Schule, wiss.) και τη διοίκηση (Verw.). Ως δεύτερο βήμα να αφαιρέσουμε, τουλάχιστον σ' αυτήν την φάση, με ένα σκεπτικό ανεξάρτητο από την λαϊκότητα ή μη, τα καραμανλίδικα (Kar.), τα φραγκοχιώτικα (Fr.ch.) καθώς και τα μονόφυλλα (Einbl.) και τις αυτοτελώς τυπωμένες αγγελίες βιβλίων και βιβλιοκαταλόγους (BB.).

Για τα έτη 1800 με 1830 που έχουμε επεξεργαστεί ως τώρα σημαίνει αυτό μία μείωση του συνόλου των βιβλιογραφημένων εκδόσεων κατά 30% με το πρώτο βήμα και κατά 42% με το δεύτερο βήμα. Στο δεύτερο βήμα βραβαίνει βέβαια ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός των μονόφυλλων γιατί οι άλλες ομάδες, καραμανλίδικα, φραγκοχιώτικα και τα σχετικά με την αναγγελία βιβλίων είναι αριθμητικά αμελητέες ομάδες. Έτσι λοιπόν από τον αρχικό όγκο έχουμε να επεξεργαστούμε διεξοδικότερα περίπου το ένα τέταρτο. Να τονιστεί βέβαια εδώ ότι αυτοί οι εξοστρακισμοί δεν έχουνε την έννοια του οριστικού ούτε καν αυτή μιας υπόθεσης εργασίας, αλλά είναι λύσεις προσωρινές και επιδέχονται επανεξέταση.

Τις 1.070 περίπου εκδόσεις που υπολείπονται τις θεωρούμε εν δυνάμει λαϊκές και προχωρούμε σε μια ταξινόμηση με μορφολογικά κυρίως κριτήρια προσπαθώντας οι ομάδες που δημιουργούνται να παρουσιάζουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιογένεια. Στην ιδανική περίπτωση τα κριτήρια περί λαϊκού ή μη ισχύουν για όλες τις μονάδες της ομάδας το ίδιο. Όταν υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις θα πρέπει να γίνει αναθεώρηση των κριτηρίων ταξινόμησης και ανακατάταξη.

Ο Πίνακας.

Την χρονική περίοδο 1800-1830 την χωρίζουμε συμβατικά σε δεκαετίες σημειώνοντας ότι στην πρώτη δεκαετία έχουμε ένδεκα έτη, στη δε δεύτερη πρέπει να εντάξουμε τη ανώμαλη περίοδο της ελληνικής επανάστασης και άρα να διαφοροποιήσουμε ανάλογα. Ως προς τις μονάδες μας δεν θα καθυστερήσουμε τώρα εξηγώντας πώς χειριστήκαμε τις συζητήσιμες περιπτώσεις όπως τα πολλαπλά τραβήγματα μέσα στον ίδιο χρόνο, τους περισσότερους από έναν τόμο, τις έμμεσα γνωστές εκδόσεις καθώς και τις περι-

2. Juliana Roth και Klaus Roth, «Gattungen und Inhalte der bulgarischen Popularliteratur», *Bulgarien. Internationale Beziehungen in Geschichte, Kultur und Kunst*, Neuried 1984, σ. 165-182.

πτώσεις εκείνες, όπου μέρη ενός έργου εκτυπώνονται τότε αυτοτελώς, τότε μαζί με άλλα, και άλλα παρεμφερή. Γενικά ακολουθήσαμε τους βιβλιογράφους, και μάλιστα την χρονικά πιο πρόσφατη άποψη. Υπάρχουν εξαιρέσεις, που όμως αριθμητικά είναι αμελητέες. Η βασική μας μονάδα πάντως είναι ο τίτλος, κατά έκδοση. Κάτω από κάθε ομάδα όμως σημειώνονται δύο αριθμοί, ο ένας υποδηλώνει το άθροισμα των εκδόσεων και ο άλλος το άθροισμα των τίτλων. Είναι φανερό ότι η σχέση των δύο αυτών αριθμών μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως δείκτης της λαϊκότητας.

Ο πρώτος διαχωρισμός είναι μεταξύ αφηγηματικών βιβλίων αφ' ενός και χρηστικών αφ' ετέρου. Στον πίνακα που έχετε μπροστά σας γράψαμε τους αγγλικούς όρους FICTION και FACTUAL.

Στη συνέχεια τα αφηγηματικά (FICTION), που είναι περίπου το ένα τρίτο του συνόλου, τα διαιρούμε μορφολογικά σε πεζό (PR[osa]), ποιητικό (DI[chtung]) και δραματικό λόγο (DR[ama]). Η επόμενη διαφοροποίηση είναι και μορφολογική αλλά κυρίως ιστορική. Διακρίνουμε αφ' ενός μεν παραδοσιακά και αφ' ετέρου νεότερα βιβλία, δηλαδή κείμενα που έχουν ιστορία πάνω από έναν αιώνα και άλλα που η ιστορία τους είναι σημαντικά πιο μικρή ή που πρωτοεμφανίζονται. Εδώ είναι σαφές ότι το κριτήριο αυτό δεν είναι αντικειμενικό και ούτε εφαρμόζεται με συνέπεια. Σημειωτέον ότι μιλάμε για νεότερα και όχι για "νεωτερικά" βιβλία για να αποφύγουμε την χρήση ενός όρου ιστορικά φορτισμένου. Στα παραδοσιακά υπάγουμε τα λαϊκά βιβλία με την στενή σημασία του όρου (tradit[ionelle] VB[="λαϊκά βιβλία"]), στα νεότερα (neuartig) τα νέου τύπου αναγνώσματα που διαμορφώνονται κάτω από ευρωπαϊκές κυρίως επιδράσεις. Εδώ διακρίνουμε έργα που έχουν συντεθεί στα ελληνικά (GR) και μεταφράσεις (Ü), στις μεταφράσεις δε διαχωρίζουμε τη σημαντική ομάδα των ψυχοφελών διηγήσεων που εκδίδουν οι προτεστάντες μισιονάριοι κυρίως στην Μάλτα (είναι οι αριθμοί σε παρένθεση).

Ας δούμε τώρα τους αριθμούς που προκύπτουν. Έτσι, για να μείνουμε στις πρώτες στήλες, ενώ στα λαϊκά βιβλία 59 εκδόσεις αντιπροσωπεύουν 6 μόνον τίτλους, στις υπόλοιπες ομάδες η διαφορά των δύο αριθμών είναι πολύ πιο μικρή. Οι 6 τίτλοι είναι σ' αυτήν την περίπτωση ο Αλέξανδρος, το *Αραβικόν Μυθολογικόν*, ο *Μπερτόλδος*, ο *Μπερτολδίνος*, το *Βιβλίον Ιστορικόν* που κατατάξαμε εδώ, το *Μυθολογικόν Συντίπια του φιλοσόφου* και ο Αίσωπος. Και ήδη παρουσιάζεται εδώ το πρόβλημα, γιατί βάλαμε εδώ τον Αλέξανδρο σε όλες του τις μορφές, αλλά και τον Αίσωπο σε όλες του τις εκφάνσεις, δηλαδή και τους μύθους και τον Βίο, συμπεριλαμβανομένων και εκδόσεων όπως η *Συναγωγή* του Κοραή το 1810 και το *Εγχειρίδιο* του Δαμασκηνού Παναγιωτόπουλου το 1815. Αυτή η σύνταξη αντιστρατεύεται τα κριτήρια ταξινόμησης που εκθέσαμε στην αρχή εφόσον είπαμε ότι τα σχολικά βιβλία κατ' αρχήν τα εξοβελίζουμε. Θεωρήσαμε όμως ότι αυτή η ανακολουθία ήταν προτιμότερη από τον διασκορπισμό αυτής της ύλης στις διάφορες ομάδες, ενώ αυτή η κατάταξη υπαγορευόταν και από τον χειρισμό αυτού του υλικού στον αντίστοιχο κατάλογο για τη βουλγαρική λαϊκή λογοτεχνία. Και σε άλλες περιπτώσεις, που σημειώνονται εκάστοτε ιδιαίτερα, προτιμήσαμε να θυσιάσουμε την συνέπεια του συστήματος προκειμένου

να μη διασπάσουμε κάποιο αφηγηματικό σύνολο. Σε σπάνιες περιπτώσεις, που επίσης πάντα σημειώνονται ιδιαίτερα, συμβαίνει το αντίθετο. Γίνεται μία συμβατική κατάταξη δηλαδή σύμφωνα με μορφολογικά κριτήρια, ενώ τα λειτουργικά υπαγορεύουν αλλιώς. Σ' αυτές τις περιπτώσεις όμως είναι δυνατή η μεταφορά ολόκληρης της ομάδας. Για παράδειγμα, πάλι στην κατηγορία FICTION, στη στήλη DR υπάρχει η στήλη TRADIT V, όπου εμφανίζονται ορισμένοι αριθμοί. Πρόκειται βέβαια για τις εκδόσεις της *Θυσίας του Αβραάμ* και της *Ερωφίλης*, που κατά κανόνα τουλάχιστον δεν έχουν σχέση με την θεατρική πράξη αλλά διαβάζονταν το ίδιο όπως και τα βιβλία της στήλης ποίηση-παραδοσιακά βιβλία και πρόζα-παραδοσιακά βιβλία.

Στην κατηγορία των χρηστικών βιβλίων (FACTUAL) διαχωρίζουμε αφ' ενός μεν θρησκευτικά (R[eligiös]) και αφ' ετέρου κοσμικά (W[eltlich]) βιβλία, οι δε επιμέρους κατηγορίες αναφέρονται στο περιεχόμενο κατά έναν τρόπο παρατακτικό, χωρίς να υπάρχει κάποιο σύστημα. Ξεχωρίζουμε αφ' ενός μεν κείμενα (T[exte]) -και εδώ αναφερόμαστε σε κείμενα ή μεταφράσεις κειμένων θρησκευτικών και λειτουργικών, που όμως δεν έχουν άμεση σχέση με τη λατρεία- ύστερα, ερμηνείες, εξηγήσεις κειμένων (Ex[egesen]), ρητορική εκκλησιαστική, δηλαδή συλλογές ομιλιών και λόγων (Rh), μετά μία μεγάλη ομάδα με τα ψυχοφελή αναγνώσματα (ERbaulich), κατηχήσεις (K) –εδώ υπάρχει βέβαια κάποιο πρόβλημα με τα σχολικά βιβλία, κατ' αρχήν το λύσαμε εξοβελίζοντας εκείνα τα βιβλία που στον τίτλο τους αναφέρουν σαφώς ότι προορίζονται για σχολική χρήση, βέβαια είναι ένα πολύ εξωτερικό κριτήριο και αυτό το γνωρίζουμε– ακολουθίες και βίους αγίων (V[itae]) και τα προσκυνητάρια (W[allfahrtsbücher]).

Από την πλευρά των κοσμικών βιβλίων (W) αφ' ενός μεν έχουμε βιβλία που απευθύνονται σε διάφορους επαγγελματίες, εδώ έχουμε και τα εμπορικά εγχειρίδια και όλα απευθύνονται σε ναυτικούς κλπ. ([κυρίως] S[fachbücher]), επιστολάρια (B[rief]S[teller]), υγιεινάτάρια (V[olks]M[edizin]), ημερολόγια (K[alender]) και προφητικά βιβλία (WT), όπου πρόκειται στην ουσία μόνο για το *Εφεύρεση τύχης*, της βενετσιάνικης έκδοσης, που είναι βιβλίο "χαρίεν", όπου δηλαδή η μαντεία δεν παρουσιάζεται σοβαρά αλλά με κάποια κριτική απόσταση, ως "παίγνιον", «όπου μπορεί κανείς παίζοντας» να δει τα της τύχης του.

Στην επόμενη ομάδα συγκεντρώνουμε βιβλία που δεν θεωρούνται εκ προοιμίου λαϊκά. Πρόκειται αφ' ενός μεν για γεωγραφίες (GE), για βιβλία για ιστορικά θέματα (HI) και βιογραφίες (BG). Ύστερα υπάρχει μια αρκετά μεγάλη κατηγορία των νεοφανών ηθικών εγχειριδίων (M[oral]). Επίσης προβλήματα μας δημιουργεί η ομάδα της "μάχης των φυλλαδίων" και της παρεμφερούς κίνησης γύρω από την λογιόσυνη (PH[ilol.]), όπως επίσης και η μεγάλη κατηγορία των λόγων που θα θέλαμε σε κάποια μεταγενέστερη άσφα να τα εξετάσουμε κάπως ιδιαίτερα (ZR). Η τελευταία κατηγορία αναφέρεται σε ολιγοσέλιδα έντυπα που έχουν σχέση με άμεσα ιστορικά γεγονότα (Z) και έχουμε μία στήλη με ακατάτακτα (?). Οι τελευταίες στήλες (neg.) αθροίζουν τα έντυπα που εξοβελίσαμε στην αρχή.

Για κάθε κατηγορία δημιουργείται ένας συνοπτικός πίνακας όπου εμφανίζονται ο τίτλος, ο αριθμός των σελίδων, ο τόπος έκδοσης, τα σχετικά με τα διάφορα πρόσωπα που έχουν εμπλακεί στην έκδοση, δηλαδή όχι μόνο το όνομα του συγγραφέα αλλά και όλα τα άλλα που μπορούμε να εξάγουμε από τις πληροφορίες που δίνονται πάνω στο έντυπο, εκδότης, μεταφραστής, ο χορηγός κλπ. και μετά αξιοποιούμε συγκρίνοντας τις διαφορές αυτές αναγραφές από τους συνοπτικούς πίνακες δημιουργώντας για κάθε ομάδα ένα κείμενο. Σ' αυτό το κείμενο παρουσιάζονται αφ' ενός μεν οι διάφοροι τίτλοι με τις εκδόσεις τους, γίνεται μια σύντομη αναφορά στο περιεχόμενό τους και μετά προσπαθούμε με όσα στοιχεία έχουμε στη διάθεσή μας να τοποθετήσουμε αυτά τα έντυπα στο ιστορικό τους πλαίσιο· αυτή είναι η δουλειά που περιμένουμε να αποδώσει.